

Aquest fragment explica el mal ús anomenat "cugucia", al qual l'escrivà no se'n pogué estar de fer-hi una al·lusió humorística. (Aplec de costums del Bisbat de Girona. Segles XIV-XV).

Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines

JOSEP M. PONS I GURI

En la baixa Edat Mitjana, amb la influència del Dret Comú (canònic-romà-feudal), s'estabilitzen les relacions de senyors i pagesos en l'aprofitament de la terra, d'una manera gairebé uniforme en l'essencial, bé que amb varietats locals molt acusades, especialment a les terres gironines.

La relació emfitèutica

L'explotació agrícola es basà en l'establiment, o sigui, el contracte

en virtut del qual el senyor entregava un *funde* a un pagès per al seu millorament i conreu, satisfent una quantitat a l'entrada i demés una quota-part de les collites i altres prestacions anyals en diner o en espècie. Aquest establiment era a perpetuïtat, de manera que l'agricultor tenia la seguretat de la seva permanència i així l'establert rebia la senyoria útil i l'aprofitament immediat de la terra, mentre que el senyor establiment tenia el domini superior o directe. Amb la recepció del dret romà, els juristes volen identificar aquest contracte amb l'*emfiteusi* del Baix Imperi i, en el trencall dels segles XIII-XIV, s'imposa aquest nom en la nomenclatura de les fórmules notariales en ús;

i així velem designats el senyor per *dominus directus et alodiarus* i l'agricultor establert, per *emphiteuta* i *dominus utilis et proprietarius*. Pel cas que el *funde* fos tramès a títol lucratiu, era indispensable el consentiment o lloació del senyor directe, el qual per això en rebia l'import de la tercera part del valor de la finca¹, participació coneguda per *laudemium* o *laudismium* i també *foriscapium*, o sigui, el lluïisme; tant pels nombrosos documents d'aplicació del dret, com per les col·leccions de dret consuetudinari gironí, s'observa una ponderada casuística sobre les transmissions que guanyen lluïisme pel senyor, com són vendes, subestabliments, arrendaments per més de 10 anys, parti-

cions entre hereus i si hi intervenia diner, dot *estimat* (no en l'*inestimat*) insolutumdacions, constitucions d'usdefruit, penyores, hipoteques, servituds prediàries, transaccions, etc. En cas de donacions i permutacions, la participació seria del 30% del valor. En el cas que una volta atorgat l'acte que tenia de rendir lluïisme es deixés sense efecte —i així es feia constar al peu de l'escriptura o en el registre notarial amb la fórmula *Stat pro cancellando et absolvendo*—, el senyor directe només hi tindria mig lluïisme. Si l'escriptura no posava el preu verdader, es tenia com a defraudació i la finca queia en comís a favor del senyor directe. Si la transmissió s'havia fet sense consens del senyor, constituïa una *fatigatio* o infracció i aleshores el senyor directe tenia el dret de *fadiga*², o sigui, el retracte a posteriori, pel termini de 30 dies següents a aquell en què tingués coneixement del fet,

pel mateix preu consignat en l'escriptura. Aquest dret era incompatible amb el de lluïisme.

El mas, unitat d'explotació

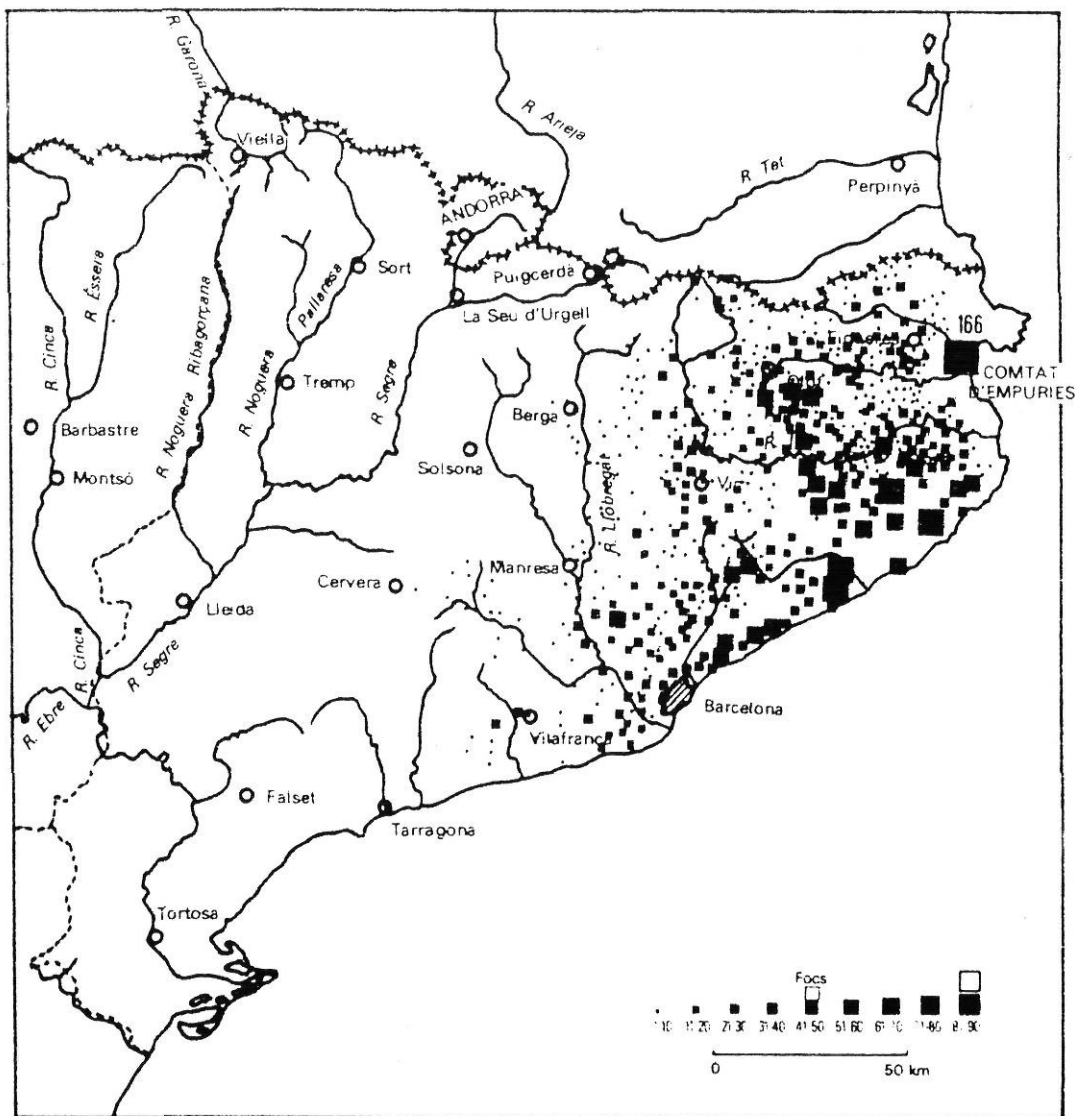
El nom de *carta praecaria*, que s'havia donat abans a les escriptures de constitució d'establiment, es muda pel d'*establiment emfitèutic* i el mot *praecaria* s'aplica quan es renovava o assentia a un establiment preexistent a favor del rústec, una situació de permanència guanyada per usucapió o per la necessitat de refer la titulació.

En alguns llocs, el fet que el pagès deixés de pagar els rèdits al senyor directe portava aparellat el comís de la finca, però a les terres del bisbat i vegueria de Girona, satisfent els canons duplicats, no hi havia comís. L'emfiteuta estava obligat a atorgar escriptura pública de *capbreu* a petició del senyor directe on es feia descripció dels fundes i

dels *terralmerita* i serveis a què estava obligat. No fer-ho podia portar aparellat el comís.

La unitat típica de l'explotació agrícola era el *mansus*, o sigui, el mas, constituït pel conjunt de construccions i terres de llauror, residència familiar del pagès, corts, magatzems i quadres, a voltes envoltats pel clos de la *quintana*; alguna vegada s'integrava al mas una part de boscatge d'on es podien treure branques i mata per al manteniment del mas i del bestiar. A voltes hi havia una petita porció dita *manedia* d'on el pagès podia treure manutenció per a ell i els seus, lliure del pagament de tasques o censos.

Les construccions del mas eren molt elementals, fins a l'extrem que s'enrunaven fàcilment i després de la pesta de l'any 1348, mas *ad benevisum*, o deshabitat, ben sovint és sinònim d'*enderrocat*. Les construccions rurals que han arribat als nostres dies havien estat casals de

Els focs o llars remences varen ocupar principalment la Catalunya Vella, és a dir, els Comtats de Barcelona, Girona, Osona i Empúries ("Història de Catalunya", Edit. Oikos-tau, 1983).

cavallers o aloers, o bé foren construïts després de la liquidació del problema remença. La *borda*, segons els antics juristes, era una part separada del mas, però amb una extensió de terra suficient per tenir vida pròpia; probablement ajudà que se li donés aquest nom la precarietat de les edificacions, més rudimentàries encara que les del mas³. Sobre el que era la *perxada*, hi ha més unanimitat entre els antics autors, que consideren que es tracta del terreny procedent de la quarta part del mas, separada de la *borda*, tal com la perna era el quarter d'un animal. El conjunt de terres d'una explotació i les seves agregacions a mans d'un mateix emfiteuta, formant un conjunt orgànic, rebia el nom de *masada* i el mas principal, el de *caput mansi* o *capmàs*; el nom prové, tirant curt, del segle XI. En les col·leccions consuetudinàries gironines dels segles XIV-XV, hi ha el criteri de conservació de les *masades* i d'impedir-ne les segregacions, sobretot si de la divisió podia venir la debilitació del mas o *borda*, de manera que els seus habitants no se'n poguessin mantenir o que els senyors no en rebessin complidament els rèdits i serveis acostumats. Les *tenedones* o tinences eren porcions de terra de diverses procedències adquirint en alou o bé en emfiteusi, ben sovint agregats a la *masada*, però moltes altres vegades conservant entitat independent; com a conseqüència de la catàstrofe agrícola subsegüent a la pesta del 1348, es disgregaren moltes *masades* per manca d'habitants i els masos i les tinences es tornaren a establir a d'altres agricultors. En el moment de la liquidació dels mals usos, els capbreus ens mostren l'existència en molts indrets de la diòcesi de Girona d'immensos patrimonis immobiliaris a les mans d'un mateix pagès, per l'acumulació de tinences, prenunci de les grans fortunes i fins i tot de molts ennobliments dels segles XVI i XVII.

La condició de senyor útil i propietari que tenia l'emfiteuta era sempre respectada, excepte en casos rars i justificats de comís. Àdhuc quan el mas o *borda* devenien *ad benevisum*, o sigui, deshabitats per manca d'hereus, —cosa que es presentà sovint com a conseqüència de les mortaldats del segle XIV—, el senyor directe no es podia incorporar al domini útil per la seva pròpia autoritat, li calia seguir una causa cognitiva i esperar la resolució del jutge ordinari. En aquest cas, el nou

El rei Pere el Cerimoniós, que l'any 1357 va vendre la Vall d'Hostoles a Guillem Galceran de Rocabertí (Caplletra miniada).

pagès que s'establí al mas no estava obligat pels deutes del seu predecessor.

Els rèdits censals

L'objectiu principal de la relació emfiteutica era el profit que en podia treure el senyor directe, és a dir, el que en termes generals rebia el nom de *terraemerita*, així com els també genèrics d'*agraria* i de *census*, gairebé tots com a part proporcional de les collites. Això era motiu que els usos del país procuressin assegurar aquells rèdits; per exemple: si l'emfiteuta deixava de podar la vinya durant tres anys, el senyor li'n podia privar, llevat que el vinyater justificqués una justa causa d'aquella omissió; per exemple, la prohibició de plantar arbres en terres de conreu si aquells arbres no eren fruiters, tallar arbrat, transformar

conreu en era, etc. Les més conegudes d'aquestes prestacions censals eren les següents:

La *tasca* (de la qual hi ha precedents del segle X), consistia en l'onzena part de la collita o fruits; el *braciaticum* o braçatge, que no era incompatible amb la *tasca*, per bé que en uns indrets era d'igual mesura, en altres la meitat i fins i tot en alguns la tercera part d'aquella; el *delme*, que, com indica el seu nom, era la desena part; la *primícia*, que en uns casos equivalia a la vintena part i en altres a un 1,5 per cent, és a dir, la meitat o la quinzena part del delme, respectivament; la *calcutura*, que els costums de Girona consideren que ha d'ésser de la mateixa mesura que la *tasca*; l'*esquitllada de blat*, equivalent a 3 quarteres d'ordi, 3 quarteres de civada i mitja d'espelta, a la mesura gironina, etc. En el cas que concorreguessin diversos pagaments, se se-

guia el següent ordre: Delme, tasca, primícia i calcatura. A voltes s'establien cànons censals, generalment en espècie; en tal cas, els diplomes acostumen a fixar els mòduls o mesures del mercat regulador de l'indret on radica el *funde* o les del terme de la baronia o lloc. Quan el cànon és en moneda, des de mitjan segle XII es fa constar la barcelonina. Altres prestacions en dates fixes com Nadal, Tots sants, Sant Joan, Sant Pere i Sant Feliu, Pasqua, etc. eren d'aviram, fogasses o *placentae*, oli, etc. que, quan eren de poc valor tenien per finalitat ostentar la significació externa del domini.

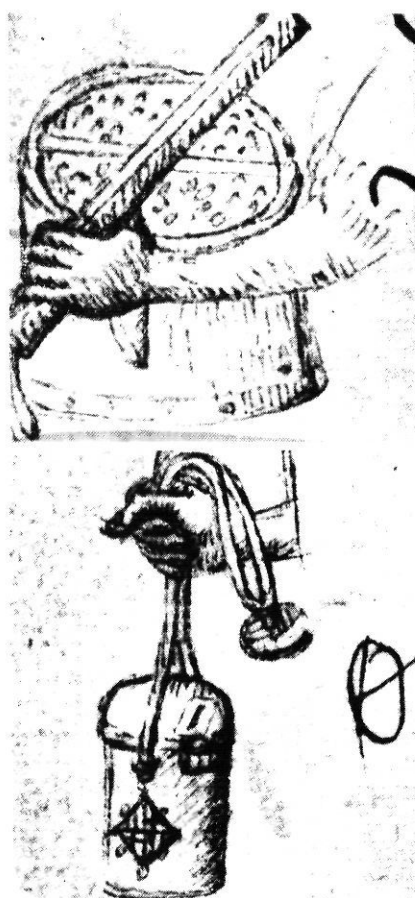
Des del segle XIV veiem que es van fent nombroses reduccions de *tasques* a pagaments en diner, que alguns senyors tenen per més còmode amb una renda segura i, de passada, obtenen un petit preu per autoritzar la reducció.

L'adscripció a la terra

L'estabilitat, que havia estat per al pagès una garantia de permanència en la seva condició de senyor útil i propietari, també esdevenia una seguretat a favor del senyor directe sobre la fidelitat del pagès i la continuïtat en l'explotació agrícola i consegüentment en l'obtenció dels rèdits. L'estreta feudalització en què es viu situa el pagès en la condició d'home *propi, soliu* i *atocat* del senyor directe, per raó de la seva vinculació al mas o a la borda, amb els quals forma una unitat indivisible, i així l'home i els seus familiars corren la sort del mas, especialment el cap de casa, la seva muller i el seu hereu. El pagès fugitiu podia ser recuperat pel senyor i incorporat coactivament al mas o borda; això mateix passava amb els *lexii*, o sigui els homes *propis* no fugitius que no eren al mas. L'existència de viles, termes de castells o altres llocs privilegiats on s'adquiria la llibertat pel sol fet d'establir-s'hi durant el breu període d'un any i un dia, fa que els pagesos fugitius del *funde* intentin d'anar-hi a raure; en tal cas, el senyor podia fer requesta al seu home propi abans no hagués passat l'any i el dia perquè es reintegrés al mas o borda, i així era recuperat per l'amo. Com que, en virtut d'aquelles relacions emfitèutic-feudals, el pagès *padró de mas* o cap de família, la seva muller, l'hereu i àdhuc els altres fills (anomenats *jovens homes*) i les filles

estaven obligats a fer jurament de fidelitat i homenatge, el senyor directe els l'exigeix, car els que l'han fet no es poden acollir als llocs privilegiats. Marit i muller havien de ser *solius* i *propis* d'un mateix senyor i en cas que l'emfiteuta o el seu hereu, fill o filla, es casin, el consort que per raó d'aquell matrimoni entra al mas s'ha de fer *propi i soliu* del senyor directe i, si no és així, aquest pot privar-lo de viure al mas; sobre això, alguns juristes presentaven l'escrúpol de si el sagrament del matrimoni tenia prioritat com a dret natural i diví sobre la condició adscriptícia d'aquella persona, però s'argumentava en contra que la condició adscriptícia era un fet anterior conegut dels contraents i que havia estat a l'abast de l'interessat la redempció de l'anterior senyor i l'adscripció al nou, com veurem més endavant. El fet es donava tant amb els *jovens homes* com amb les dones que, per raó de matrimoni, entraven al mas dels respectius mu-

ller o marit. Ben sovint, en les capitulacions matrimonials, quan l'home s'havia hagut de redimir del seu senyor anterior, es preveia que en dissoldre's el matrimoni, amb la restitució de l'aixovar hi hauria d'anar també l'import de la redempció. Alguna vegada que la dona que entrava per raó de matrimoni al mas del marit no s'havia pogut redimir abans, recorria a la benignitat del senyor natural del marit i aquest, mitjançant el pagament d'una quantitat convinguda, l'autoritzava a residir al mas; en aquests casos excepcionals, la muller no podia romandre al *funde* a la mort del marit, tret que no ho fes com a tudora i curadora de l'hereu en pupilar edat o pel dret inherent a la hipoteca dotal. El senyor directe era així el senyor natural i el vincle entre ell i el pagès es deia també de *naturalitat*, i es reflectia àdhuc en molts testaments dels pagesos amb la frase *dimitto domino meo naturali in recognitione veri domini duos dena-*

Caixa de cobrament dels drets de venda de blats, mesura de gra i sac marcat per a ús de fornars i flequers (Dibuixos del "Llibre d'Ordinacions de l'Administrador", 1471, atribuïts al pintor Jaume Vergós.

rios o amb altres de semblants, de tal manera que qualsevol injúria al senyor era un acte de punible felloonia, àdhuc en els casos en què encara no s'havia fet homenatge.

El principi de dret romà que suposa que tots els fundes són francs mentre que no es demostrï el contrari fa fallida, a la Catalunya Vella, i especialment al bisbat de Girona, quan es tracta d'un pagès i, quan s'atorgava un establiment que no portés aparellada l'adscripció de les persones, es feia constar tal excepció en la carta constitutiva.

El fet de no poder abandonar el mas fa que restin gairebé interdites al pagès les activitats mercantívoles i industrials. El pagès no podia contraure obligacions de les quals pogués derivar perjudici per al senyor, i no podia empenyorar les eines de treball ni res que pogués significar la captura de la seva persona o d'alguna cosa que integrés la masada o explotació agrícola en general, fins al punt que si el pagès s'obligava a ser ostatic en jurament, aquest jurament fóra il·lícit i sense valor, car estava vinculat prèviament pel jurament i fidelitat deguts al senyor.

Per bé que molts juristes coetanis posin especial interès a deixar ben clar que el pagès de remença no és un serf o esclau, la condició del que era propi i soliu del senyor d'un mas o borda portava aparellada la dificultat de rebre ordes sagrats, ni tan sols la simple tonsura clerical, sense consentiment del senyor. L'home propi simplement tonsurat, tant si era celibatari com conjugat, no es podia emparar en la seva condició clerical, car el senyor podia obligar-lo a fer residència continuada al mas o borda i a prestar les restants servituds, segons costum de la diòcesi i vegueria de Girona. Pel que fa als ordes sagrats, les *Decretales* establien que si els ordes havien estat rebuts d'amagat o en frau del senyor, el sacerdot havia de ser depositat. El concili provincial de Tarragona de l'any 1369 prohibí terminantment l'ordenació de gent de remença. A les comarques on se seguïen els costums de Girona, els que havien estat ordenats al sacerdoti en frau del senyor directe no podien exercir les funcions sacerdotals i continuaven vinculats al mas i a les servituds d'aquest, llevat que es redimissin per un preu fixat de comú acord; si no s'arribava a tal acord, el sacerdot home propi soliu podia enfrancar-se per mitjà d'un vica-

rius, és a dir, presentant un pagès lliure i capacitat, a criteri del senyor, que assumís les obligacions en el mas o borda i que sota jurament i homenatge es fes home propi i soliu en lloc d'aquell sacerdot.

Pel que fa a les relacions de filiació o familiars i a l'adquisició de béns mobles o immobles per part d'aquests pagesos, com que influïen en els drets del senyor directe en el que afectava l'import de la *remença* o redempcions personals, com l'aspecte econòmic de moltes servituds que veurem més endavant, a les terres gironines se seguia el principi que els fills legítims pertanyen al pare i els naturals i il·legítims a la mare; al principi de dret romà reelaborat per a l'aplicació de la *presumpció muciana*, s'hi afegia la contrapartida que, quan el propietari útil del mas o borda era la muller, els guanys s'entien fets amb diner de la dona i no del marit, i aquest només podia disposar dels seus efectes personals, armes i la pròpia cavalleria, si la tenia. Si el pagès adquiria una possessió que no fos tinguda sota el domini del seu propi senyor directe, passats 30 anys de l'adquisició, aquell terreny s'entenia incorporat a la masada a profit del senyor directe; el pagès, però, podia vendre'l a tercer sense la ferma ni el consentiment del senyor donant 2 diners per sou del seu valor, però ho havia de fer en vida seva i dins d'aquell termini; l'hereu del pagès també ho podia vendre si encara no havien passat aquells primers 30 anys, pagant lluíisme al senyor directe, però únicament en el cas que el mas o la borda no se'n debilitessin i que el senyor pogués continuar rebent la integritat dels censos i prestacions acostumats. Si a la incorporació del funde a la masada hi hagués dubte sobre els rèdits que per raó d'ell havia de rebre'n el senyor, serien fixats d'acord amb l'import més baix del rendiment de les altres terres tingudes sota domini directe del mateix amo.

En les causes entre senyor i pagès soliu i afocat, aquest tenia l'obligació de prestar jurament de calúmnia, però el senyor no. En les qüestions entre un i altre, el senyor podia fer la nominació del jutge, bé que el pagès no podia ser obligat a pledejar fora de la jurisdicció de la seva residència, per la raó que no podia abandonar el mas. En cas que el senyor posés empara, si el pagès intentava trencar-la era punit amb 5 sous *pro sola presumptione*,

segons l'usatge, i si era cert, havia de restituir la cosa i esmenar en el doble del seu valor.

Els fills de l'home propi i soliu padró del mas, ço és, els *jòvens homes*, tant d'un com de l'altre sexe, estaven obligats a atorgar reconeixença del domini del senyor directe, prometent que no farien res d'allò que pogués perjudicar els drets d'aquest. Si vivien fora del mas, el senyor directe els podia exigir que cada any li entreguessin un donatiu en reconeixement de domini, com per exemple un parell de pollastres; si no ho feien, el senyor els podia obligar a deixar la seva residència, encara que l'ocupessin com a jornalers, i podia restituir-los al mas paternal.

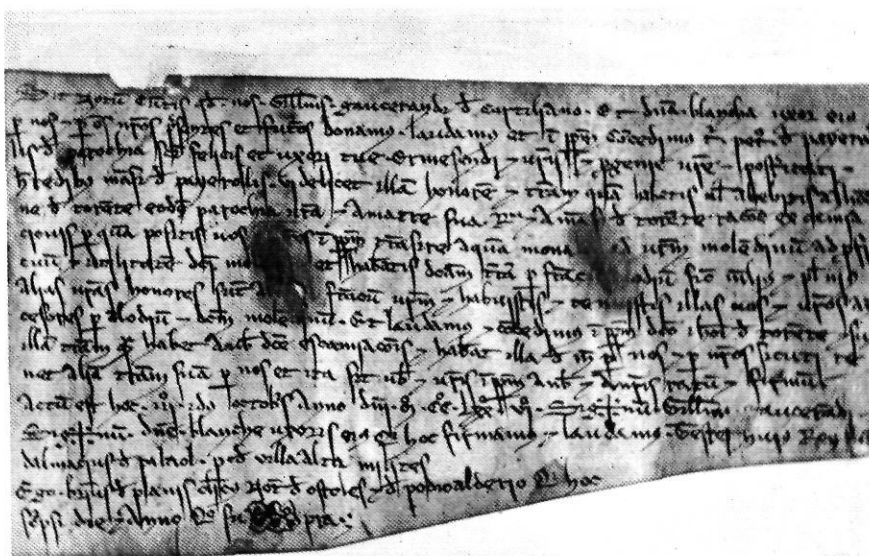
El senyor podia fer ús de drets tan pintorescs com el de treure les portes de la casa si l'emfiteuta no pagava els rèdits al temps oportú o no feia ferma de dret en el cas que li fos exigida. També gaudia, el senyor directe, del *ius maletractandi*: podia imposar càstigs als seus pagesos i tenir-los presos en tina, tàvega, ferrats o en el cep. Això no tenia lloc si el territori on radicava el mas era reial o de religiosos. Ni els barons ni el rei podien interferir-se en aquesta acció del senyor directe. Aquest dret fou objecte de les especulacions dels juristes de la primera meitat del segle XV, que limitaven la facultat del senyor a imposar càstigs moderats.

Per això tractadistes com Jaume Callís deien que els pagesos eren persones miserables i que entre ells no hi podia haver cap més dignitat que la de ser cristians.

Amb tot, persones lliures o bé redimides pel seu senyor natural tornen a sotmetre's al jou d'un altre, mudant alguna vegada de localitat, per a establir-s'hi de *padró* del mas o entrar-hi com a marit.

La remença personal

El pagès no es podia redimir de la seva adscripció a la terra i de la condició d'home propi del senyor directe si aquest no hi consentia. Si es volien casar persones sotmeses a diferent senyor, una d'elles calia que es redimís per entrar al mas de l'altra, i en aquests casos era necessari arribar a un acord, cosa ben difícil, sobretot en la fixació del preu de redempció. La mateixa dificultat per a la seva redempció o remença tenien el *padró* del mas i els seus hereus i fills únics, tant si eren mas-

Venda que fa Guillem Galceran de Cartellà, senyor d'Hostoles, del mas Torrent (1276). Pergamí del mas de Pallerols.

cle com femella. Els altres fills, els *joves homes*, és a dir, els fadrins externs si es volien casar o establir es podien redimir pagant al senyor la tercera part dels seus béns mobles; fora de la diòcesi de Girona, en alguns llocs s'exigia també dels béns immobles. Per una filla, la redempció era del mateix import, ço és, el terç dels béns mobles; però s'anà introduint el costum que, si es tractava de donzelles que volien contraure matrimoni, la redempció fos per 2 sous i 8 diners i, si el senyor es negava a donar la *remença* per aquell import, la donzella o un altre en nom d'ella en la cerimònia del casament, podia dipositar tal quantitat a l'altar de l'església parroquial i així la noia quedava lliure.

La redempció era més difícil si el senyor directe era eclesiàstic o una corporació eclesial, car algunes constitucions sinodals, àdhuc a Girona, vetllant pel patrimoni de l'Església, havien prohibit les redempcions, fins i tot en el cas de donzelles que volien casar amb homes propis d'altres senyories. Si la *remença* resultava en dany de l'Església, era invàlida, i si la donzella era filla única, podia ser compel·lida a reconèixer el domini en escriptura pública, malgrat el casament.

La intestia

S'havia deixat d'aplicar l'usatge *De intestatis* en la seva antiga duresa i, segons el dret consuetudinari de Girona i de part de les co-

marques d'Osona, el senyor directe rebia la tercera part del valor dels béns mobles i semovents del pagès que moria sense testament, tant si era *padró* de mas, com jove home, sense distinció de sexes. Les elucubracions dels juristes, que en poques vegades arribaven a un acord, creaven una casuística sobre l'abast dels béns que calia incloure en l'estimació de la *intestia* i fins i tot l'abast d'aquest anomenat mal ús. Els juristes de Girona, que en general tenen criteris de benevolència, a més dels que havien fet testament, tenien per testada la persona que hagués atorgat codicil, i els casos en què hi hagués heretament preventiu en capitulacions matrimonials, o substitució pupilar. Per a la fixació de la base de l'exacció, es partia del valor dels béns mobles del difunt, en què s'inclouien el bestiar o semovents, els censals morts i altres crèdits. Després de les mortalitats de l'any 1348, alguns senyors intentaren incloure en l'estimació de les intesties els béns immobles, però aquest criteri no prosperà. Si l'intestat era un *jove home*, es feien tres parts del valor dels béns afectats, la primera de les quals era per al senyor, la segona es repartia entre els pares del difunt, misses per la seva ànima i almoines, i la tercera era per als parents pròxims; però si el difunt deixava fills, la darrera tercera part era per a ells.

En alguns llocs, entre ells la vegueria de Barcelona, s'exigia la *intestia* àdhuc en el cas que el causant estigués en edat pupilar, o

sigui, en els nois més petits de 14 anys i les noies més petites de 12. En canvi, a les terres gironines, tenint en compte que si els menors no arribaven a aquella edat no podien atorgar testament, no se'ls podia tenir per intestats.

L'eixorquia

Aquest mal ús, que venia de molt antic, era una penalització a *posteriori* sobre els béns d'aquells que morien sense deixar descendència, per la qual en terres gironines el senyor directe rebia la tercera part dels béns mobles que foren del pagès difunt, esmentant en això l'usatge *De rebus*. Al bisbat de Girona no es tenia per eixorc aquell que deixés fills o nets naturals, i il·legítims de tota mena, o el que deixés un fill pòstum, àdhuc el que sobrevisqués d'una operació de cesària. Si els fills o altres descendents no sobreviuen a la data del decés del pagès, aquest era considerat eixorc.

Plantejat el dubte de si l'eixorc podia disposar del mas per testament, se seguia el criteri que el funde revertia al senyor directe, el qual hi podia establir l'emfiteuta que li plagués. Però per benignitat i equitat, el senyor gairebé sempre donava preferència d'establiment als parent de l'eixorc més pròxims.

A Barcelona s'aplicava aquest mal ús a tots els eixorcs sense distinció, àdhuc als impúbbers. En canvi, a la vegueria de Girona, tenint en compte que els homes més petits de 14 anys i les dones més petites de 12 no eren aptes per a la generació, no se'ls tenia per eixorcs.

En els casos de concurrència d'eixorquia i d'intestia, a Barcelona i en molts altres indrets els senyors cobraven per cada mal ús. Al bisbat i vegueria de Girona se seguia el criteri benèvol de cobrar tan sols per una de les dues coses, ja que hom les tenia per incompatibles.

La ferma d'espoli forçada

En realitat no era un mal ús pròpiament dit, sino una conseqüència lògica de la hipoteca dotal tàcita annexa al dot i a l'esponsalici garantida sobre el mas, encara que no es fés constar en els instruments dotals i capitulacions, percebent per això el senyor directe, a manera de lluïsmes, a les terres de Girona, l'import de 2 sous per lliura del

Gravats d'un
calendari català del
segle XV
representant
escenes de la vida
quotidiana.

BIBLIOGRAFIA

Eduardo de Hinojosa, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. (Madrid, 1905). Wladimir Piskorski, *El problema de la significación de los seis malos usos en Cataluña*. Versió de Danilewski (Barcelona, 1929). Miquel Golobardes Vila, *Els remences dins del quadre de la pagesia catalana fins al segle XV*. (Palau de Peralada, 1973). Jaume Vicens Vives, *Historia de los remensas en el siglo XV* (Barcelona, 1945). Eva Serra, *El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe*, en "Recerques", X pp. 17-32 (Barcelona, 1980). J.M. Pons i Guri *Senyors i pagesos*, en "Historia de Catalunya" Editorial Salvat, III, p. 127-140-, 2ª Ed. (Barcelona, 1982), i *Entre l'emfiteusi i el feudalisme*, en "Col.loqui sobre 'La Formació i expansió del feudalisme català'" (Girona, 1984). En premsa. Tomàs Mieres, *Apparatus super Constitutionum Curiarum Generalium Cathaloniae*, edició més assequible. Sebastià Cormellas, Barcelona (1ª part 1623 i 2ª 1621). Jaume de Montjuïc, Jaume de Vallseca, Guillem de Vallseca i Jaume Callís, *Antiquiores Barchinonensium leges quas Usaticos appellat, etc.* (Barcelona, 1544). Joan de Socarrats, *In tractatum Petri Alberti canonici Barchinonensis, de Consuetudinibus Cathaloniae inter dominos et vassallos, etc.* (Barcelona, 1551). Artur Corbella, *Consuetudines Civitatis et Diocesis Gerundensis*, en "Estudis Universitaris Catalans", III, (Barcelona, 1909). J. Rovira i Armengol, *Consuetudines de Gerona*, en "Anuario de Historia del Derecho Español" (Madrid, 1928). Facultat de Dret de Barcelona, *Costumbres de Gerona*, (Ed. preparada per Eduard Hinojosa), Barcelona, 1926. Joan Vallet de Goytisolo, *Estructuras y relaciones jurídicas agrarias en la perspectiva de la Historia de Cataluña* (Barcelona, 1976).

valor del dot i esponsalici, tal com si firmés la lloació. Aquest ús tenia la seva explicació en la hipoteca del mas del marit en favor de la muller, ço que l'autoritzava a la mort del marit posseir el fonde amb els seus fruits fins i tant que se li retornés el dot i pagués l'escreix o esponsalici, amb preferència sobre els altres creditors.

La cugucia

Era una institució antiquíssima de caràcter penal, generalitzada arreu de Catalunya i que afectava tota mena de vassalls, tant del camp com de les poblacions. Als segles XIII-XV al bisbat i vegueria de Girona, i altres llocs on s'aplicava els seus costums, si la muller del pagès cometia adulteri sense consentiment del seu consort el senyor rebia la tercera part de tots els béns mobles del marit, bé que tant aquest com el seu hereu podien ser indemnitzats sobre els béns de la muller un cop dissolt el matrimoni, tant si la dissolució era per divorci com per defunció. Si el marit havia consentit en l'adulteri, no era indemnitzat i si s'havia comès per inducció o coacció d'ell la dona conservava els seus béns, rebia l'escreix, li era retornat el dot i podia promoure la separació matrimonial. Segons els juristes d'aleshores, no es podia estimar l'existència de l'adulteri per simples suposicions i calien proves

evidents, tals com la que els adúlter fossin sorpresos en fornicació o fugissin plegats.

L'arsia

Aquest ús, que venia com a mínim de la legislació visigòtica, que punia els incendis per omissió, al segle XI es coneixia per *assina* i a l'època a què es refereixen aquestes notes per *arsina*. L'incendi no intencionat s'atribuïa a negligència del pagès i l'import de la pena era variable segons els llocs; al bisbat de Girona era del valor de la tercera part dels béns mobles del pagès, en l'ample concepte acostumat de comprendre-hi també els crèdits i bestiar. Cas que el foc fós intencionat rebia la qualificació de *incendium* i estava reservat a la jurisdicció criminal com a delictes molt greu.

Mals usos

L'adscripció al fonde i la remença del pagès, la intestia, l'eixorquia, la ferma d'espoli forçada, la cugucia i l'arsia, constituïen els sis mals usos més comuns contra els quals clamaven unànimement els pagesos de remença i per això ocupen lloc preferent en la sentència arbitral de l'any 1486. El primer d'aquests mals usos, o sigui l'adscripció al fonde i la remença personal, era el més generalitzat i el fonament dels

NOTES

1. Distint de l'emfiteusi romana, que no podia excedir del 20 per cent.
2. Per dret romà hi havia el dret de prelatió per 60 dies abans de la transmissió, distint de la *fadiga* que es manlevà a l'antic dret feudal.
3. En descripcions predials del segle X, on era tan gran a l'escrivà de fer paral·lelismes i d'inserir sinònims, es diu *manos et mansoverias, bordas et cabannerias*. El mot "borda" viu encara en alguns llocs de muntanya, i és equivalent a "cabana", "barraca de bestiar" o "construcció infima".

altres cinc, car aquests estaven su-
 peditats a l'existència del primer.
 Però els mals usos no existien uni-
 formement arreu, ni tan sols dins
 del mateix bisbat de Girona, ja que
 en els capbreus i sobretot en els
 que es fan en compliment d'aquella
 sentència arbitral, dins d'una ma-
 teixa comarca i fins a vegades en
 una mateixa localitat, a més de la
 remença personal el nombre de
 mals usos es mostra molt variable.

Altres pagaments i serveis

Però a més d'aquells sis mals
 usos i de les prestacions censals
 per raó de l'emfiteusi, o sia les *ter-
 raemerita*, s'exigien del pagès al-
 tres pagaments i serveis, alguns
 d'ells encara més abusius i vexato-
 ris, encara que no se'ls donés aquell
 nom infamant.

Segons un vell costum, el pagès
 havia d'entregar al senyor el pro-
 ducte de les *trobos* o troballes fetes
 a les terres d'aquest; en alguns ca-
 sos l'home propi havia de fer entre-
 ga de parelles d'aviram en deter-
 minades festivitats o pernils o *per-
 nades*, canal de porc, etc. Ben so-
 vint s'exigien prestacions que a no-
 saltres ens poden semblar extrava-
 gants o ridícules, però que general-
 ment eren el signe extern i la prova
 pública del domini que el senyor
 directe volia conservar, com eren
 els *polls d'astor* per alimentar les

aus de caça, el *pa de cans* per man-
 tenir la canilla; el *vi de trescol* o vi
 novellament trescolat; la brocade-
 lla de cavall; cercles de tina o bocoi;
feix de palla; *moltó magenc*; ous de
 cogoll (que pel seu petit volum no
 eren una menja massa important);
 formatges; fogasses dites també
placentes, entre les quals hi havia
 l'anomenada *placenta cavalleril*;
 feixos de palla i fins i tot *punyeres*
 de blat, etc. En alguns casos excep-
 cionals el senyor tenia la *farga de
 destret* o forçosa, on els seus page-
 sos havien d'anar a adobar les eines
 pagant el *lloçol* i menys sovint el
 molí on els calia de fer les moltures
 pagant la *bolfa*; aquests monopolis,
 que es podien interferir amb els
 drets de les baronies, romanien en
 poder d'alguns *aloers* com a rastre
 de les velles *dominicaturae*.

Altres prestacions tenen la con-
 dició de personals, com fer jornals
 gratuïts fora del mas o borda en
 explotacions exclusives del senyor
 directe, *femades* adobant-hi la ter-
 ra, *joves* o llaurades de bou, *tirada*
 o sembra, batudes, *eres* o esventa-
 des i tria del gra i *tragines*, algunes
 d'elles tan greus com la d'obligar a
 un emfiteuta moliner el transport de
 les moles des de llocs allunyats fins
 al molí. Els dies que duraven aques-
 ta mena de serveis, el pagès era
 mantingut pel senyor. Hi ha presta-
 cions com la de servir de dida dels
 fills del senyor i les filles del pagès a
 servir de criades a la llar de l'amo.

En la sentència arbitral del 1486,
 entre altres prestacions que s'abo-
 leixen, figura la *cussura* o mesu-
 ratge, l'*enterca* que possiblement
 seria una exacció per contumàcia o
 absència del pagès, la *flaçada de
 cap de casa* que atribuïa al senyor
 quedar-se amb la millor flaçada del
 llot del pagès difunt i a no deixar-lo
 enterrar si la flaçada no li era entre-
 gada, i el discutible *ius primae noc-
 tis*. Aquest darrer, que en el projec-
 te de concòrdia de l'any 1462 els
 senyors negaven que hagués existit
 o se n'hagués fet ús, la sentència
 arbitral l'explicava així: "*los dichos
 seniores... tampoco puedan la pri-
 mera noche que el pagès prendre
 mujer dormir con ella o, en señal de
 senyoria, la noche de las bodas de
 que la muger serà echada en la
 cama pasar encima de aquella, so-
 bre la dicha muger*". No hi ha cap
 rastre documental sobre l'aplicació
 d'aquests dos darrers abusos i és
 natural que no se'n trobin dades,
 àdhuc en el cas, que realment ha-
 guessin existit. Tal volta el seu es-
 ment podria ser una possible pro-
 paganda filoremença en descrèdit
 de l'altra part. Si no fos així, el si-
 lenci resultaria inexplicable en els
 tractadistes de dret coetanis, que
 no perden l'avinentesa de mostrar
 la seva benvolença amb els page-
 sos i clamar-se d'altres usos.

Josep M. Pons i Guri és arxiver i director de l'Arxiu
 Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar.